

Naisten luikertelusta miesten slalomiin

Suomalainen alppihiihto 1920- luvulta 1950-luvulle

Suomi tunnetaan pohjoisena hiihtomaana, jossa maastohiihdolla on ollut pitkä historia ja kiistaton ykkösasema. Alppihiihtoon tai paremminkin käännöstekniikoihin suomalaiset tutustuivat 1920-luvulla. Seuraavalla vuosikymmenellä etenkin naiset hurmaantuivat Lapin tuntureista, ja miehet kilpailivat ensimmäistä kertaa pujottelussa. 1940-luvulla laskettiin lajin suomalainen olympiadebyytti. Hiihtokeskusten rakentaminen pääsi vauhtiin toisen maailmansodan jälkeen, mutta menestystä alppilajeissa saatiin maistaa vasta 1990-luvun lopussa.

Naiset ensin – vaikka suksille

Naisliikunnan nousun myötä Suomen Naisten Liikuntakasvatusliitto (SNLL) kannusti naisia suksille 1920-luvulla. Naisvoimisteluliikkeen piirissä sovellettiin hiihtoon voimistelun opettamis-metodia. Hiihtäminen ei ollut enää vain tasamaalla lykkimistä, vaan siihen kuului suksien kaikinpuolinen hallinta. Päämäärän saavuttamiseksi hiihtoliikkeet oli tutkittu huolellisesti, pilkottu yksinkertaisiin osiin ja löydetty niihin sopivat harjoitusmuodot. Tämä kaikki tähtäsi suksien hallintaan laskuissa. Suksien hallinta riippui puolestaan oikeista vartalonasennoista ja -liikkeistä, jotka täytyi opettaa useimmissa tapauksissa erikseen. Tästä syntyi erityinen hiihtovoimistelu, jota etenkin Saksassa käytettiin hiihtokunnan kohottamiseksi ja säilyttämiseksi. Suomessa naiset olivat

kehittäneet hiihdon opetusmetodin, joka koostui murtomaa-hiihdosta, mäenlaskuharjoituksista ja hiihtovoimistelusta. Miesten hallitsemisessa hiihtopiireissä ei vastaavaa järjestelmää tunnettu. Suomalainen naishiihdonopetus käynnistyi 1928 Kuopiossa, jolloin pidettiin ensimmäiset pedagogiset hiihtokurssit ruotsalaisen Marrit Hallströmin johdolla. Mukana kursseilla oli 60 naista, joista 45 SNLL:n edustajia.

1930-luvun alussa SNLL:n Kisakenttä-lehti oli tulvillaan hiihdon opetusta. Naisilla oli halu löytää Suomen oma St. Moritz, mutta sopivia paikkoja ei ollut tiedossa, sillä talvimatkailua ei maassamme juuri harrastettu. Innostus vei hiihtoaatetta kuitenkin eteenpäin: 1933 liiton hallitus lähetti edustajansa, puheenjohtaja Kaarina Karin ja toiminnanjohtaja Anna Lehtosen viralliselle tutkimusmatkalle Länsi-Lappiin. Retken tuloksena ensimmäinen tunturihiihtokurssi pidettiin seuraavan vuoden keväänä Pallastunturilla. Ohjelmassa oli myös "luikertelua" keppejä tai puita kiertäen. Jatkossa hiihdonopetuksessa seurattiin tunnetun itävaltalaisen hiihdonopettajan Hans Schneiderin oppeja. Pallastunturilla syntyi Ruotsin esimerkin mukainen tunturihiihto, joka oli vastine keskieurooppalaiselle alppihiihdolle.

Lapin heikko majoitustilanne kypsytti ajatusta, että SNLL:n pitäisi saada oma tunturimaja. Kahtena vuotena oli saatu pitää metsänvartijan mökkiä hiihtokurssien tukikohtana, mutta päivittäinen hiihtomatka rinteisiin oli liian pitkä. Hiihtomajan paikaksi valittiin Pallastunturin Vatikuru. Rakennuslupa saatiin Valtion Metsätieteelliseltä tutkimuslaitokselta, joka, samoin kuin Suomen Matkailuyhdistyksen puheenjohtaja, hyväksyi piirustukset. Maatalousministeriö antoi ilmaiseksi rakennuspuut valtion metsästä, mikä vastasi 1 500 markan lahjoitusta. Rakentamisvaroja kerättiin myös naisvoimistelupäivän merkkejä myymällä.

Maja valmistui vuonna 1934, ja tarkoitus oli, että myös tunturiretkelijät voisivat käyttää sitä kesän aikana. Makuulavitsoja oli majassa 22:lle hengelle. Vuodesta 1936 lähtien kurssilaiset majoituivat majassa sekä hiihto- että kesäretkillä. Saksalaiset sotilaat polttivat majan tuhaksi lokakuussa 1944. Menetyksen myötä SNLL:n piirissä ei tunturihiihtoon ollut enää mahdollisuuksia. Kymmenen vuoden aikana tunturihiihtokursseja järjestettiin kaikkiaan 41. Väliin jäivät ainoastaan sotatalvel 1940 ja 1943, jolloin ruokatilanne ei sallinut kurssien pitoa. Kaikkiaan vuosina

Jari Kanerva

Naisten luikertelusta
miesten slomiin
Suomalainen
alppihiihto 1920-
luvulta 1950-luvulle

1934–44 noin 660 naista pääsi osalliseksi tunturihiihdon hurmasta. Naisten hiihtokursseja järjestettiin sotien jälkeen luonnollisesti entiseen tapaan eri puolilla maata. Kurssipaikkoina olivat Kisakallion, Vierumäen ja Vuokatin urheiluopistot.

Hiihtoliitto ja alppilajit

Kymmenes Kansainvälisen hiihtoliiton (FIS) kongressi vuonna 1928 St. Moritzissa joutui vaikean päätöksen eteen. Brittiläinen Arnold Lunn, pujottelun ja syöksylaskun sääntökehittäjä, ehdotti, että FIS hyväksyisi alppilajit kilpailuohjelmaansa. Kokouksessa ajatusta vastustettiin lajin keinotekoisien luonteen takia. Suomen Hiihtoliiton delegaatti Toivo Aro vetosi olosuhteisiin kertomalla, Suomen olevan niin tasainen, että meillä ei voida järjestää syöksykisoja. Arnold Lunn puolusti näkemystään: "Emme pyydä ottamaan slalomia tai syöksylaskua jokaisen kilpailun ohjelmaan, vaan pyydämme, että niitä ei suljettaisi ulkopuolelle ilman kokeilua." Kongressi suositti lopuksi, että Alppien ulkopuoliset maat kokeilisivat alppihiihtoa brittiläisillä säännöillä kuluvan vuoden aikana.

Kaksi vuotta myöhemmin Osllossa luultiin pohjoismaiden edelleen vastustavan alppilajeja. Pohjoismaiden päätös oli kuitenkin suuri yllätys kaikille. Norjan edustaja N.R. Östgaard ilmoitti, että Norjan Hiihtoliitto suostuu Suomen ja Ruotsin suostumuksella hyväksymään päätöksen eikä näin ollen vastusta slalomin ja syöksylaskun ottamista FIS:n kansainvälisiin sääntöihin. Iltapäivällä pohjoismaiden edustajat olivat kokoontuneet ja muuttaneet aikaisemmat kielteiset kantansa. Norjan puheenvuoron johdosta FIS:n presidentti Ivar Holmquist esitti kokoukselle hymyillen: "Ehdotan, että hyväksymme seuraavan ehdotuksen kansainvälisten sääntöjen pykälään kolme: Syöksylasku- ja slalomkisoja saa järjestää." Päätöksen jälkeen salissa syntyi aplodimyrsky. Tämä päätös muutti radikaalisti hiihtomaailman. Lopullisesti pujottelun ja syöksylaskun säännöt hyväksyttiin 1932 Pariisin FIS-kongressissa.

Jari Kanerva

Naisten luikertelusta
miesten slalomiin
Suomalainen
alppihiihto 1920-
luvulta 1950-luvulle

Erkki Penttilä siirtyy rinteisiin

Kuopiolainen Erkki Penttilä oli 1920-luvulla Suomen parhaita maastohiihtäjiä. Penttilän voitot 22-vuotiaana Salpausselän ki-

*Hiihtovoimistelua
Kuopion hiihtokurs-
silla vuonna 1928.
(Suomen Urheilu-
arkisto)*

soissa 1928 olivat sensaatio. Hän voitti sekä 10 km että 50 km hiihdon – teko, johon vain harva hiihtäjä on Salpausselällä pystynyt. Samana keväänä Penttilä muutti Kanadaan, missä hän kilpaili voittoaasti maastohiihdossa ja kokeili sen ohessa alppihiihtoa.

Palattuaan 1933 takaisin Suomeen Penttilä toi tuliaisina slalomin. Ensin hän ehdotti rinteiden raivaamista Kuopion Puijolle, mutta paikka löytyikin pääkaupunkiseudulta, nykyisestä Kauniasta. Bad Grankullan kylpylän omisti urheiluvälinetehtailija Arno Hohenthal, jonka maille ja taloudellisella panoksella slalomrinne Penttilän suunnitelmien mukaan rakennettiin. Rakennustyöt alkoivat kesällä 1933 ja rinteiden vihkiäiset pidettiin 14.1.1934. Penttilä itse ei päässyt avajaisiin, sillä hän oli samaan aikaan Hyvinkäällä katsastamassa uusia rinteiden profiileja.

Hiihtoliitto kiinnostuu tunturihiihdosta

Vuonna 1935 Martti Uosikkinen perehtyi Norjaan tekemällään opintomatalla seikkaperäisesti slalomiin ja syöksyhiihtoon, joka vielä oli hiihtäjillemme melko tuntematonta. Paljon oppia antoivat oslolaisen Emil Pedersenin pitämät slalom-kurssit, joihin Uosikkinen osallistui. Todellista tuntumaa antoivat kansainväliset syöksyhiihtokilpailut Kongsbergissa, joissa Uosikkinen sijoittui 8:nneksi. Norjan matkan ja sieltä saamiensa kokemusten innostamana hän kirjoitti matkalta palattuaan ensimmäisen suomen-

Jari Kanerva

Naisten luikertelusta
miesten slalomiin
Suomalainen
alppihiihto 1920-
luvulta 1950-luvulle

kielisen alppihiihtoa koskevan kirjasen Mutkamäenlasku, joka julkaistiin 1936.

Vuosi 1935 oli käänteentekevä slalomin kehityksessä maassamme, sillä silloin Hiihtoliitto otti pujottelu- ja syöksyhiihdon tunturihiihtokurssiensä ohjelmaan. Ensimmäiset kurssit pidettiin hiihtovalmentajille Enontekiössä. Lisäksi maastohiihdon olympiaehdokkailla opetettiin lasku- ja käännöstekniikkaa, koska seuraavan vuoden olympiakisat Garmisch-Partenkirchenin alppimaisemissa vaativat hyvää laskutaitoa.

Hiihtoliitto järjesti tulevia olympialaisia silmällä pitäen vielä keväällä 1935 Puijolla slalom-kurssit aktiivihiihtäjille. Kursien päättäjäkilpailuissa oli ohjelmassa myös ensimmäistä kertaa Suomessa syöksyhiihto. Uusien hiihtolajien saavutettua suosiota syntyi lajiliittojen sisällä erikoisia tilanteita. Hiihtoliitto esitti olympiavoimistelija Martti Uosikkista vuoden 1936 olympialaisten talvikisojen alppilajeihin, mutta Suomen Voimisteluliitto esti kisamatkan. Voimistelun johtomiehet pelkäsivät mahdollisen loukkaantumisen vaarantavan lajinsa olympiamitalin Berliinissä, josta tulikin pronssia joukkuevoimistelusta. Uosikkinen ei päässyt koskaan edustamaan Suomea alppihiihdon arvokisoissa, sillä hän kaatui talvisodassa Kollaan taisteluissa maaliskuussa 1940.

Hiihtoliiton tunturihiihtovaliokunta päätti syksyllä 1936 kääntää norjalaiset syöksy- ja pujotteluhiihtosäännöt suomeksi, Ne otettiin käyttöön seuraavalla kaudella. Valiokuntaan kuuluiivat Kalle Vierto (pj), Akseli Kaskela, Penttilä ja Uosikkinen.

Sotilaspojat synnyttävät pujotteluvaaran

Tahko Pihkalan ehdotuksesta suojeluskuntaorganisaatioon kuuluva sotilaspoikajärjestö otti pujottelun ohjelmaansa 1942. Samana vuonna järjestettiin Turengin Kiianlinnassa koulutusleiri sotilaspojille. Majoittuminen tapahtui läheisellä suojeluskuntatalolla, josta päivittäin hiihdettiin rinteelle. Perinteiseen tapaan ensimmäinen päivä käytettiin rinteiden kunnostamiseen, jonka jälkeen opetettiin pujottelun alkeita. Kurssi kesti kymmenen päivää, ja palkkioksi harjoittelusta pojat saivat mukaansa koivuuiset teräsreunasukset, joissa oli teräsvajjerisiteet. Opettajina kursilla toimivat kapteeni Tauno Juurtola ja vänrikki Heimo Ebb.

Jari Kanerva

Naisten luikertelusta
miesten slalomiin
Suomalainen
alppihiihto 1920-
luvulta 1950-luvulle

*Suomen Naisten
Liikuntakasvatus-
liitto rakennutti
tunturimajan
Pallastunturin
Vatikuruun
vuonna 1934.
(Suomen Urheilu-
arkisto)*

Pihkalan mukaan alppihiihdon tehtävänä oli tukea maastohiihdon oppimista ja kasvattaa rohkeutta. Tätä tarkoitusta varten kehitettiin yhdistelmäkilpailu, jossa hiihdon ja pujottelun yhteistulos ratkaisivat voittajan. Näitä kilpailuja järjestettiin vuoteen 1944 mennessä yli 150 kappaletta, ja kilpailusuorituksia niissä kertyi noin 3000. Sotilaspoikajärjestön ansiota oli, että uusia rinteitä raivattiin, neuvoja koulutettiin, pojille hankittiin välineitä ja harrastusta levitettiin nuorison ulottuville. Alppihiihdon suosio saavutti sellaiset mittasuhteet, että maastohiihdon kannattajat alkoivat puhua pujotteluvaarasta.

Kilparinteet kutsuvat

Suomen ensimmäiset pujottelukilpailut pidettiin Penttilän aloitteesta Puijolla 18.3.1934. Maassamme vierailleen saksalaisten hiihtäjien ansiosta saatiin kilpailuista kansainvälinen. Saksalaisjoukkueen johtaja Gustav Räther oli hyvänä apuna kuopiolaisille kilpailun järjestelyissä. Kilpailun voitti saksalainen mäkimies Franz Haselberg. Yllätyskakkoseksi laski mäkimies Eelis Uosikkinen, joka oli ensimmäisen kierroksen nopein. 200 metrin pituisen pujotteluradan merkannut Penttilä epäonnistui toisessa laskussaan suksen katkettua ja hän jäi tuloksissa yllättävästi neljänneksi.

Jari Kanerva

Naisten luikertelusta
miesten slalomiin
Suomalainen
alppihiihto 1920-
luvulta 1950-luvulle

Keväällä 1937 ratkaistiin Sallatunturilla ensimmäinen Suomen mestaruus syöksylaskussa. Kilpailut laskettiin Sallatunturin pohjoisrinteellä 1 350 metriä pitkällä radalla, jossa oli korkeuseroa 250 metriä. Jäinen rata oli raskas kokemattomille kilpailijoille, joiden saapuessa maaliin ”hengästyneenä, hikisinä, jalat puutuneina ja ylt’yleensä lumessa hurrasi satapäinen yleisö huikeasti todeten samalla, että taitaa olla kova laji tuo syöksyhiihto, kun aikuiset miehet menevät mokomalla kahden minuutin taipaleella noin kuiteiksi”. Mestaruuden vei Penttilä selvällä erolla muihin. Seuraaviksi sijoittuivat Esko Järvinen ja Aarne Valkama. Osanottajien joukossa olivat mm. Eino Kuisma, Aleksi Patama, Kalle Kaihari, Olavi Rove, Armas Palamaa, ja Yrjö Kaloniemi. Syöksyn Suomen mestaruuksista kilpailtiin 1937–39, 1941 ja tämän jälkeen vasta 1965.

Seuraavana päivänä (4.3.1937) lasketun SM-pujottelun voitti jälleen Penttilä, mutta vain niukalla erolla Uosikkiseen. Pronssia saanut Gunnar Stenfors hävisi Uosikkiselle lähes 20 sekuntia. Välitunturin rinteille laaditulla radalla oli korkeuseroa 135 m ja pituutta 425 m. Radalla oli 22 porttia. Kilpailuradan oli suunnitellut itävaltalainen tri Anton Obholzer, joka laski myös esilaskijana. Syöksyn osallistui 20 ja pujotteluun 19 kilpailijaa.

Naisten ensimmäinen kansallinen pujottelukilpailu laskettiin 1939 Puijon kisojen yhteydessä. Osallistujia oli viisi, ja voittajaksi selviytyi Puijon Hiihtäjien Eija Harvinen. Vuoden 1943 SM-kisojen isäntänä toimi Fjällskidarklubben-37, joka järjesti SM-pujottelut Kauniaisten rinteessä. Mukana oli ensimmäistä kertaa naisten sarjat. Mestariksi ylsi FK-37:n Carita Weber, joka voitti toiseksi sijoittuneen Slalom-Seuran Liisa Siimeksen seitsemällä sekunnilla. Siimestä lukuun ottamatta kaikki kuusi kilpailijatarta edustivat FK-37:ää.

Kansainvälisille radoille

Vuoden 1939 hiihdon MM-kilpailut järjestettiin Puolan Zakopannesssa. Hiihtoliitto lähetti alppilajeihin Gunnar Stenforsin, lisäksi yhdistettyyn hiihtoon nimetty Kalervo Kaplas osallistui myös pujotteluun. Tulokset suomalaisten MM-debyytin osalta olivat kokemattomuudesta johtuen vaatimattomat. Kaksi vuotta myöhemmin Penttilä osallistui Cortinan MM-kisoihin, jotka myö-

Jari Kanerva

Naisten luikertelusta
miesten slalomiin
Suomalainen
alppihiihto 1920-
luvulta 1950-luvulle

hemmin julistettiin epävirallisiksi. Penttilä kaatui syöksyssä ja hävisi voittajalle, Saksan Pepi Jennewienille lähes minuutin sijoittuen sijalle 19 ollen viimeinen maaliin laskenut. Kaatuessaan Penttilä loukkasi itsensä niin pahasti, että ei voinut osallistua pujotteluun.

Kun Kalle Ebb vuoden 1939 alussa raivasi Kiianlinnan pujottelumäen harjoituspaikaksi itselleen ja pojalleen Heimolle, oli se Pentti Aloselle onnenpotku. Määrätietoinen harjoittelu Kiianlinnan rinteillä Karl Ebbin johdolla tuotti tulosta. Ensimmäisen huomattavan voittonsa Alonen saavutti Ounasvaaralla maaliskuussa 1944 voittaessaan kansainvälisen pujottelukilpailun ennen saksalaisia kilpakumppaneita.

Suomalaiset osallistuivat ensimmäisen kerran olympiakisojen alppilajeihin 1948 St. Moritzissa. Joukkueen muodostivat Pentti Alonen ja Aimo Vartiainen. Lähtökohdat eivät olleet parhaat mahdolliset, sillä miehillä ei ollut aikaisempaa kokemusta Alpeilta. Alonen muisteli:

"Kyllä mä muistan sillo kun mä en koskaan ollu ees Alppia nähny, nii herran tähren, että lentokoneesta ku näki, että tuoltaks sitä pitää tuikata alas. Mutta vielä sitä oli nuori ja että eihän tässä nyt niin pelota, eikä mua loppujenlopuks pelottanutkaan. Kyllä ne oli kaikki lajit aina suoritettava, kun täältä Suomesta lähetettiin. Eihän siinä voi ruveta aattelee, että en mä nyt tonne syöksyyn menekkään. Sillon ois tiennyt sen lehdistön ryöpyn, että niitä poikia nyt siellä on, että eihän ne uskalla ees laskee."

Asiantuntijoiden mukaan suomalaisilla ei pitänyt olla mitään mahdollisuuksia. Varusteet olivat alkeelliset, USA:n armeijan ylijäämävarastosta Suomeen tuotetut teräsreunasukset, mutta kummatkin laskijat selvisivät kilpailuista kunnialla. Suomalaisen parhaaksi tulokseksi jäi Vartiaisen 21. sija pujottelussa. Alonen oli 28:s alppiyhdistetyssä.

Jari Kanerva

Naisten luikertelusta
miesten slalomiin
Suomalainen
alppiihito 1920-
luvulta 1950-luvulle

Hiihtokeskukset syntyvät

Suomen ensimmäinen hiihtohissi pystytettiin Turenkiin, Kiianlinnan rinteille 1950. Asiaalla oli kilpa-autoilijanakin kunnostautunut Karl Ebb, joka oli intohimoinen alppiihdon harrastaja. Hiihtohissi suunniteltiin ja rakennettiin kokonaan Suomessa.

Seuraavan hiihtohissin Suomen matkailijayhdistys rakennutti Kolille, Pohjois-Karjalan vaaramaisemaan 1952. Muita pienhisseejä oli vuoteen 1960 mennessä rakennettu Kilpisjärvelle, Klaukkaan, Pallastunturille, Puijolle, Rovaniemelle, Solvallaan ja Yllästunturille.

Tykkilunta ammuttiin ensimmäisen kerran tammikuussa 1963 Kalpalinnassa. Lumitykin hankki Ebbin oppipoika Eino Kalpala, joka oli perustanut oman hiihtokeskuksen Kiianlinnan välittömään läheisyyteen yhdessä veljensä Osmon kanssa.

Lähteet

Haastattelut (tekijän hallussa): Pentti Alonen 1993, Tauno Juurtola 2002
Arkistolähteet: Suomen Urheiluarkisto: Anni Collan: Leikekirja, hiihto II 1934–1938
Suomen Naisten liikuntakasvatus Liitto: D. konseptit ja tositteet. Da1 Toimintakertomukset 1911–1933. Da2 Toimintakertomukset 1934–1993
Erkki Penttilän leikekirja (Erkki Penttilän perikunnan hallussa)
Osmo Kalpala leikekirja (Osmo Kalpala hallussa)

Lehdet

FIS Bulletin Nr. 137, 2/1999
Kisakenttä 1928–1944
Suomen Urheilulehti 3.2.1941
Uusi Suomi 18.–19.3.1934

Kirjallisuus

Arponen, Antti O. & Parviainen, Mikko 1985: Pohjois-Savon urheilua 80 vuotta. Kuopio.
Arponen, Antti A. 1996: Olympiakisat Ateenasta Atlantaan. WSOY, Porvoo.
Eljanko, Harri & Kirjavainen, Jussi 1969: Suomen hiihdon historia 1886–1968. WSOY, Porvoo.
Hampaala, Heikki 1963: Pujotteluhiihtomme ensimmäinen vuosikymmen. Hiihtoliiton vuosikirja 1964. Helsinki.
Hartikainen, Arja 1996: "Tunturihiihtoa ja telemarkkia – Talvimatkailua Suomen Lapissa", teoksessa Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 1996. Kitee.
Kari, Kaarina 1934: SNLL itsenäisillä laduilla. SNLL:n julkaisusarja XXII. Helsinki.
Kleemola, Irja 1976: Suomen Naisten Liikuntakasvatusliiton historia 1896–1975. Joensuu.
Pihkala, Lauri 1942: Tahko: "Ei hiihto hyllylle jouda", Kisakenttä 1/1942.

Jari Kanerva

Naisten luikertelusta
miesten slalomiin
Suomalainen
alppihiihto 1920-
luvulta 1950-luvulle

- Raatikainen, Voitto 1979: Talviurheilun sankarit. Talviurheilun kuvahistoria. Hämeenlinna.
- Sippola, Anna-Liisa & Rauhala, Juha-Pekka 1992: Acerbin keinosta Jerisjärven tielle. Pallas-Ounastunturin kansallispuiston historiaa. Metsähallituksen tiedonantoja 410. Rovaniemi.
- Ulfvens, Birger 1997: Bad Grankulla och människorna kring det. Ekenäs.
- Uosikkinen, Martti 1936: Mutkamäenlasku. WSOY, Porvoo.
- Uosikkinen, Martti 1937: "Pujottelu- ja syöksyhiihdon alkuvaiheet maassamme", teoksessa Suomen hiihto 1926–1936. Suomen Hiihtoliitto. WSOY, Porvoo.
- Wuolio, Eija-Leena 1982: Suomen Liikuntahistoria. LTS:n julkaisuja no 88. Helsinki.

Jari Kanerva

Naisten luikertelusta
miesten slalomiin
Suomalainen
alppihiihto 1920-
luvulta 1950-luvulle